

İmam Cafer-i Sadık'ın Hayatı, Eserleri ve Kendisine İsnad Edilen Tefsir Rivayetleri

Imam Caferi Sadık's Imagination of Tafsir Camp

Rezvan URHAN

Doktora Öğrencisi. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Erzurum, Türkiye

ÖZET

İmam Cafer-i Sadık, Caferiye, İsnâ Aşere ve İmamiye diye isimlendirilen mezhebin kurucusu ve en önemli simalarından biridir. Bu itibarla, onun Kur'an-ı Kerim'in tefsiriyle ilgili çeşitli konulardaki görüşleri, yorumları ve tespitleri hem genel anlamda İslami sahih gelenek için ve hem de özel anlamda İmamiye geleneği için son derece önemlidir. İmam'ın kullandığı tefsir yöntemini; Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, Kur'an'ın Sünnetle tefsiri, Kur'an'ın mecazi ifade ve akli kurullarla tefsiri şeklinde özetlemek mümkündür.

"İmam Cafer-i Sadık'a İsnad Edilen Tefsir Rivayetleri" adlı doktora tezimizin Giriş bölümüne dayanılarak hazırlanan bu makalede araştırmamızın konusu ve önemine temas edildikten sonra İmam Sadık'ın hayatı ve mücadelesi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bir makale sınırları içinde İmam'ın tefsirinden çeşitli örnekler vererek, tefsirin tümünde takip ettiği metod ve prensipler ve Kur'an tasavvuru hakkında doğru bir fikir vermeye çalışılmıştır. Çalışma ile İmam'a ait sahih rivayetlerle ona isnad ve izafe edilen mevzu ve şaz görüşlerin birbirinden tefrikinin yapılmasına gayret edilerek ilim dünyasına mütevazı bir katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tefsir rivayetleri, İmam Sadık, Kur'an-ı Kerim, Hadis

ABSTRACT

Imam Cafer-i Sadik is the founder and one of the most important figures of the sect called Caferiye, İsnâ Ashere and Imamiye. In this respect, his views, comments and determinations on various issues related to the interpretation of the Qur'an are extremely important both for the Islamic authentic tradition in general and for the Imamiyya tradition in particular. The method of tafsir used by the Imam; It is possible to summarize the interpretation of the Qur'an with the Qur'an, the interpretation of the Qur'an with the Sunnah, the interpretation of the Qur'an with metaphorical expressions and mental rules.

In this article, which was prepared on the basis of the Introduction section of our doctoral thesis named 'The Tafsir Narratives Attributed to Imam Cafer-i Sadik', after the subject and importance of the research were touched on, Imam Sadik's life and struggle were discussed in various aspects. By giving various examples from Imam's tafsir within the borders of an article, it has been tried to give a correct idea about the methods and principles he followed in all of tafsir and his conception of the Qur'an. With this study, it is aimed to make a modest contribution to the world of science by trying to distinguish between the authentic narrations of the Imam and the subject and related views attributed to him.

Keywords: Tafsir, Tafsir narrations, Imam Sadiq, Quran, Hadith

1. GİRİŞ

Allah Teala'nın, 23 yıllık bir zaman dilimi içinde hatemül-enbiya Hz. Muhammed (s.a.v)'e, dini tebliğ sürecinde çeşitli olaylar üzerine ya da doğrudan inzal ettiği Kur'an-ı Kerim'in; tüm müminler için ilzam edici, yol gösterici, irşad edici ve hatt-ı hareket tayin edici şifahi bir hitap olduğu konusu bir kaziye muhkeme ve müsellemedir.

Hız. Peygamber bu ilahi kitabın açıklayıcısı ve yorumlayıcısıdır. Yüce Allah'ın ebedi kitabı gibi 'Onun misyonu da ebedi ve evrenseldir. "Biz, seni bütün insanlığa yalnızca müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." (Sebe', 34/28) İmami inanişâ nazarân Allah Resulü, ilahi bilimin şehridir, Hız. Ali de onun kapısıdır. Ehlibeyt onların ilimlerinin vârisi gibidir.

İmamiyeye göre Sekaleyn¹ (İbn Hanbel, 1996) hadisi mucibince, Kur'an'a sarılmak ve onun ilahi öğretilerini rehber almak, ancak İtret² ve Ehlibeyt yoluyla mümkündür. Kur'an ve İtret kıyamete kadar birbirinden ayrılmazlar. Bundan dolayı Hız. Peygamber'in ağır ve paha biçilmez emanetine sarılarak tükenmez pınarından ve bilgilerinden kana kana doymadan yararlanmamız gerekir. Hız. Peygamber'in vefatından sonra Ehlibeytin ilahi ilim ve saf pınarının akması kötüler tarafından engellendi. İmam Sadık (ra.), mümkün olduğu kadar imamet ve nübüvvet ilmi mirasını yeniden akıtmayı başardı ve Ehlibeyt, tevhid ilminin eşsiz pınarını akıttı. Böylece ilahi imamet ve nübüvvet mirasını kıyamete kadar ebedi bir miras olarak gelecek nesillere devretti. Bu nedenle, çalışmamızda, bu mirasın bir kısmını incelemeye ve İmamın Kur'an-ı Kerim'in hemen tümüyle ilgili açıklayıcı yorumlarını mümkün olduğu en iyi şekilde aktarmaya karar verdik. Çalışmamızda Cafer-i Sadık'ın bireysel, siyasal, sosyal ve kültürel yaşamını, dönemin niteliklerini göz önünde bulundurarak bilhassa tefsire etkisini kısaca ele alacak, İmam'ın yorumlama yöntemiyle ilgili rivayet örneklerine değineceğiz.

¹ Ebu Saîd el-Hudrî'den nakledilen bir hadiste Resul-i Ekrem şöyle buyurmaktadır: "Ben size iki değerli emanet (sekaleyn) bırakıyorum Bunlardan biri diğerinden daha büyük olup bereket ve etkisi gökten yere kadar uzanan Allah'ın kitabı, diğeri de Ehlibeytimdir Bu ikisi kıyamet günü havuzumun başında benimle buluşuncaya kadar birbirinden ayrılmayacaktır" (İbn Hanbel, 1996)

² İtret, zürriyet, nesil, ehl-i beyt, gerdanlık, güzel kokulu şey gibi anlamlara gelir Burada Hız. Peygamberin aile efradı ve onun neslinden gelenler kastedilmektedir.

2. İMAM SADIK'IN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATI

2.1. Doğumu ve Vefatı:

İmam Cafer Sadık diye meşhur olan Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin, Şîa'nın 6. İmamıdır. Babası İmam Muhammed Bakır, annesi ise Ümmü Ferve'dir. (Zehebi, 1990; Haydar Esed, B.t.y; Meclisi, 1983)

İmam Cafer Sadık hicretin seksen (Mizzi, 2008; el-Hanbeli, 1986) veya seksen üçüncü (Kuleyni, 1990; Tabressi, 1997) yılında Medine'de, büyük dedesi Hz. Resul-i Kibriya Efendimizin (s.a.v) doğum gününde dünyaya gelmiştir. Doğumundan vefatına kadar Hişam b. Abdülmelik, Velid b. Yezid b. Abdülmelik, "Nâkıs" lakaplı Yezid b. Velid b. Abdülmelik, İbrahim b. Velid ve Mervan b. Hakem gibi onlarca Emevî halifesinin hükümetlerini gördü ve yaşadı. (Taberi, 1992)

İlk eğitimini büyükbabası İmam Seccad'dan, sonra da babası imam Bakır'dan aldı. Hicrî 114 yılında babası İmam Bakır vefat edince imamet makamına ulaştı. İmam, hicrî 148. yılı Şevval ayında 65 yaşlarında şehit edilmiştir. (Yakubi, 1996; İbnül-Cevzi, 2003; Mesudi, 1988) Bazı rivayetlere göre İmam Sadık, Mansur tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. Babası İmam Muhammed Bakır, dedeleri İmam Seccad ve İmam Hasan'ın yanında Baki mezarlığında defnedilmiştir. (Aşub, 2011; Taberi, 1992; Meclisi, 1983; Mesudi, 1988)

2.2. İmam Sadık'ın Siyasal ve Sosyal Hayatı

İmam Sadık'ın imamet dönemi, Yahya b. Zeyd, Muhammed b. Abdullah b. Hassan (İbn Haldun, 2004; Mesudi, 1970; İbnül-Esir, 2001; Muhammed Caferi, 2018) Nefsüzzekiye ve kardeşi İbrahim'in (Taberi, 2019; İbnül-Cevzi, 1992; İbnül-Esir, 2010) ayaklanmaları zamanına rastlamaktadır. Bu dönem Emevi devletinin sarsılması, zayıflaması ve Abbasi devletinin kurulması gibi önemli siyasi olaylara denk gelmektedir. Hicri II. yılın ortalarına doğru vuku bulan bu çatışma ve gerginlikler İmam Sadık ve Şiiler için kısmi özgürlüğü temin etti. Oysa İmam Sadık ve Şiiler, bundan önce Emevîler ve ardından Abbasî halifelerinden Mansur döneminde zamanın hükümdarlarının zulmü ve yoğun siyasi baskısı altında yaşamışlardı. İmam, zamanının siyasi ve sosyal koşullarını ve İslam ümmetinin düşünce ve fiili açıdan içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak aynı zamanda maddi açıdan çatışacak güce sahip olamama ve Şiilerin yeterli sayıda olmamaları gibi sebeplerle zalim hükümdarlara karşı kılıç ve silahlı çatışma yoluyla ayaklanmayı uygun bulmuyordu. Hükümete karşı yürütülen askeri bir isyanı Şiilerin sonu ve yenilmesi olarak görüyordu. Nitekim Zeyd b Ali ve oğlu Yahya b. Zeyd'in iktidara karşı ayaklanmasında Şiilerin mağlup olup zarar gördüklerine, bunun da en çok Abbasîlere yaradığına şahit olmuştu. (Taberi, 2019; İbnül-Cevzi, 1992; İbnül-Esir, 2010)

2.3. Pasif Direniş (Mücadele)

İmam Sadık, İslam ümmetini ıslah etmek için siyasi mücadelesine sessizce devam ediyordu. Onun esas politikası Şîi içtihat ve inançlarının temellerini güçlendirmek için Şiileri korumak ve seçkin ve bilgili öğrenciler yetiştirmek suretiyle Şîi mirasını gelecek nesillere aktarmaktı. İmam (rh.a), siyasi mücadelesini kültürel faaliyetler bağlamında yürütüyor ve Şiilerin zalimlere karşı mücadelelerine derin bir entelektüel ve kültürel destek vermeye çalışıyordu. . (Taberi, 2019)

İmam, İslam ümmetinin ıslahını ön plana çıkarmış, Şiileri ve arkadaşlarını güzel ahlaka, erdeme ve ahlaksızlıklardan kaçınmaya davet etmiştir. Onları, vaaz ve nasihatleriyle hikmete, hakikate ve iyiliğe davet etmiştir. "Doğru olanı yapın, doğru söz söyleyin, kabul etmezlerse insanlardan uzak durun ve onlarla oturmayın. İlâhî gayretiniz, konuşmada dürüstlüğünüz, güvenilirliğiniz, güzel ahlakınız ve iyi arkadaşlığınız, dindarlık olarak size yeter" (Meclisi, 1983) şeklinde nasihatlerde bulunmuştur.

2.4. İmamet Açıklanması

İmam Sadık (rh.a), imamete tayin edildiğini ve bunun kesin olarak kendi hakkı olduğu inancını gizlemezdi. O imamet konusunda "Nass" ve "Ledunnî ilim" gibi iki ana aslın varlığına vurgu yapardı. İmamet ilahi emir olduğu inancını taşır ve imamın Allah'ın rehberliği altında kendisinden sonraki imamı tanımlama ve belirleme yetkisine sahip olduğunu düşünürdü. (Muhammed Caferi, 2018) Diğer yandan İmam, ledünnî ilme sahip olduğundan vefatından önce bu bilimi devretme yetkisine sahipti. İmam o dönemde Alevî hanedanından babası tarafından imamlığa atanan tek kişinin kendisi olduğu inancındaydı.

İmam, imamet kendi hakkı olduğunu ispat etmek için Hz. Ali (r.a)'ın Peygamber efendimizin velisi/vekili olduğuyla ilgili nassa dayanıyordu. (Kuleyni, 1990) Dolayısıyla, tıpkı babası gibi İmam Sadık'ın tefsirinin büyük bir kısmını imamet ispatı konusu oluşturmaktadır.

İmam Sadık'ın tefsirine baktığımızda, onun tefsir rivayetlerinde, Kur'andan, Hz. Ali ve mâsum imamların imametlerini tasdik eden birçok delil ortaya koyduğunu görürüz.

2.5. Takıyye Geleneği ve Şîî Mezhebini Korumak

İmameti açıklığa kavuşturmak, bunun yalnız Ehlibeytle ait olduğunu ve mevcut iktidarın ve hükümdarların meşru olmadığını yaymak gibi hususlar İmamın (rh.a) mücadele ettiği konulardan biriydi. Bu yüzden zamanın iktidarlara, İmamı kendileri için bir tehlike olarak görüp İmamın ve Şiilerin faaliyetlerini kontrol etmeye başladılar. Üzerlerindeki siyasi baskı artınca İmam, Şiileri korumak için takıyye ve gizlilik yöntemine başvurdu. Böylece Şiiler bunu bir inanç esası haline getirdiler. İmam bu hususta şöyle demektedir: “Takıyye müminin kalkanıdır, Takıyye mümini korur. Takıyyesi olmayan kimsenin imanı yoktur.” (Kuleyni, 1990) Bir başka sözünde de şöyle der: “Bu benim ve babalarımın geleneğidir, takıyyesi olmayan kimsenin imanı yoktur.”

Takıyye, dinî, manevî veya dünyevî zararları önlemek için kişinin muhalifler karşısında imanını veya inancını gizlemesi olarak Şiileri korumak ve Şîî mezhebini baskılar ve siyasi zorluk şartlarından korumak için kaçınılmaz bir durumdu. İmam Sadık, Eban b. Tağleb, mescitte, ehl-i sünnet fihkî ve görüşleri üzere kendisine halk tarafından sorulan sorulara cevap vermekle görevlendirildi. Bu yüzden Şia'ya ait haberlerin bir kısmı takıyye şartlarında rivayet edilmiştir. İmam Sadık, bu şartlarda bazen halka açık toplantılarda Sünni inançlarına uygun konuşmalar yapar, fetvalar verirdi. Bu sebeple Şîî rivayetlerin incelenmesinde önemli konulardan biri, takıyye şartlarında söylenmiş olan hadislerin tanınmasıdır. Bu takıyye metodu, İmam'ın tefsir yöntemini de etkilemiş, ayetlerin hükümlerini ve derin anlamlarını kendi öğrencilerine anlatırken, onları zamanın şartlarına ve muhatapların anlayışına göre farklı şekillerde yorumlamıştır. (Kuleyni, 1990)

2.6. Şiilere Karşı Baskıcı Hükümdarların Mahkemelerine Başvurulmasının Yasaklanması

İmam Sadık, Şiilerin; kendi aralarındaki ihtilafları iktidar taraftarı olan hâkimlere götürerek onları hakem kılmalarını istememiş ve bu konuda şunları söylemiştir:

“Bir mümin, kendisiyle ihtilafa düştüğü başka bir mümini, Allah'ın hükmü dışında bir hâkime veya baskıcı bir yöneticiye gördürerek yargılarsa, onun günahını paylaşır.” (Kuleyni, 1990)

İmam, Şiiler arasında vuku bulacak ihtilafın yine, kendi aralarında halledilmesi gerektiğini vurgulayarak şunları söylemiştir:

“Sakın, bazılarınız anlaşmazlıkları çözmek için zalimlere yönelmesin. Bizim kaza ve kararlarımıza kendi aramızda tayin edeceğimiz hakemler karar vermelidir. Zira ben bunlara hakemlik yetkisi vermişimdir. Bu yüzden hakemlik için onlara müracaat etmeniz gerekir.” (Kuleyni, 1990)

2.7. Zalimlerle İlişki Kurmamak

İmam Sadık (rh.a) Şiileri, zalimlerin sarayına gitmekten ve onlarla ilişki kurmaktan sakındırmıştır. Zalimlerin sarayında bulunan âlimleri ise şu şekilde eleştirmiştir: “Fakihler Peygamberin emanetçileridirler, ama padişaha gidip gelen fakihleri görürseniz onları itham ediniz.” (Erbili, 2003; Mizzi, 2008; Zehebi, 1990)

Zalimlerin hükümdarlığa layık olmadıklarını düşünen İmam, onlarla ilişki kurmanın doğru olmadığını söylemiştir. Dönemin halifesi Mansur, hükümdarlığa layık olduğunu ispatlamak için İmam ile sürekli iş birliği yapmaya çalışırdı. Ona mektup yazarak “diğer Şîî âlimler gibi neden kendisini ziyaret etmediğini” sorduğunda, imam kendisine şöyle cevap vermişti: “Dünyada bizim herhangi bir şeyimiz yoktur ki kaybolmasından korkalım. Sizin de ahirette bir şeyiniz yoktur ki ona umut bağlayasınız. Öyle bir nimete sahip değilsin ki, seni kutlamaya gelelim. Kendim de öyle bir bela ve musibete duçar değilim ki, gelip senden çare olmanı isteyeyim. Bu yüzden sana uğramak gerekmez.”

Mansur ise İmama şöyle cevap vermişti: “Lütfen bize uğrayınız, bize nasihat ediniz, nasihatlerinizden faydalanalım.” Buna karşılık İmam, kendisine şöyle cevap verdi: “Eğer bir kimse dünya ehli (mal-mülk sahibi) ise sana nasihat etmez, eğer ahiret ehli ise zaten sana uğramaz.” (Erbili, 2003; Mizzi, 2008; Zehebi, 1990)

2.8. Zalim Hükümdarlarla İşbirliğinin Yasaklanması

İmam Sadık, zalimlerle işbirliği yapmanın caiz olmadığı görüşündedir. Onlarla işbirliği yapmanın hakikatin kaybına ve yanlışlıkların yaygınlaşmasına sebep olduğunu söylemektedir. Ona göre hükümdarlık iki kısımdır. Birincisi adalet sahibi kimselerin hükümdarlığı, ikincisi zalimlerin hükümdarlığı. O, zalim iktidarlara şiddetle eleştirmiş ve onlar hakkında şunları söylemiştir: “Zalimlerin hükümdarlık dönemlerinde hak ve hukuk kaybolur, batıl canlanır, zulüm ve yolsuzluk yaygınlaşır. İlahi kitapların hükümleri yok olur. Camiler viran olup ilahi kanunlar ve kurallar değiştirilir. Bu nedenle, can korkusu ve zaruret olmadığı müddetçe onlarla işbirliği yapmak haramdır.” (İbn Şube, 2003)

İmam, Abbasî halifelerini de zalimler sınıfında görmektedir. Onlarla zaruret durumunda işbirliği yapma konusunda bir arkadaşına yazdığı mektupta şunları söylemiştir: “Onlara iyilik olsun diye ne bir düğüm çözerim, ne bir kırba kapağını kapatırım ne de bir çizgi çizerim. Zira zalimler ve onlara yardım edenler, ateş perdeleri arkasına yerleşmişlerdir. Kıyamette, Yüce Allah onlarla halkı arasında hakemlik yapacaktır.” (Hur Âmili, 1988; Pişvayi, 1993)

Böylece İmam, zalim olarak gördüğü kimselere karşı muhalefetini açıkça ortaya koyarak onlarla bir araya gelemeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple zalim olarak gördüğü hükümdarlar, İmamdan sürekli korkuyor ve tedirginlik

içerisinde bulunuyorlardı. Dolayısıyla İmamın faaliyetlerini sıkı bir şekilde kontrol altında tutuyorlardı. Abbasiler ve daha sonra gelen yönetimler, İmamı defalarca Irak'a çağırarak, onu meşakkatli ve işkenceli yolculuklara zorlamışlardır. (İbn Şube, 2003)

2.9. İmam Sadık'ın Kültürel Hayatı

İmam Sadık döneminde, Emevîlerle Abbasiler aralarında vuku bulan bir takım ihtilaf ve çekişmelerden dolayı bir ara kısmi bir özgürlük yaşanmıştır. Bunun sonucunda, çeşitli konularda bilimsel tartışmalar başladı. Farklı mezheplere mensup bilim insanları, fihri ve kelami konulardaki fikirlerini açıkça yayma fırsatı buldular. Bu arada İmam da İslami geleneğin istikamet üzere devamı ve her türlü tahriften korunması, özellikle de Şîî mezhebini her türlü tahrif ve yanlışlıklardan korumak ve Peygamber (s.a.v) efendimizin sünnetini ihya etmek için geniş kültürel faaliyetler yapmaya başladı. İmam, babası Muhammed Bakır'ın Medine'de başlattığı bilimsel ve kültürel faaliyetleri devam ettirerek orayı büyük bir ilim merkezi haline getirdi. Farklı Müslüman ülkelerden birçok bilim insanını kendine çekerek tükenmez bir ilim havzası oluşturdu. Bu yüzden de şöyle denmiştir: İbn Ukde, Medine'de İmam Sadık'ın dört bin kadar talebesi olduğundan bahsetmiştir. (Müfidi, 2005; Emin Seyyid Muhsin, 1982; Haydar Esed, Bty.) Bazıları bu dört bin kişinin hepsinin imamın talebeleri olmayıp onun sohbetinden yararlanan kişiler olduğunu söylemişlerdir. İmamın talimatlarını ve özellikle Şîî inançlarını kendisinden öğrenip yayan ve kendisinden hadis rivayet eden öğrencilerinin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Dolayısıyla İmamın seçkin öğrencileri arasında gerçek Şîî öğrenciler azdır. Bunlar arasında Hişam b. Hakem, Hişam b. Salim, Eban b. Tağlib, Zurare b. A'yen, Muhammed b. Salim gibi isimler zikredilmektedir. (Müfidi, 2005)

Bunların dışında imamın ilminden yararlanan pek çok Sünnî âlim de mevcuttur. Maliki mezhebi imamı Malik b. Enes, İmam Sadık ile sürekli görüşüp, o hazretin bilimsel toplantılarından yararlananlar arasında sayılmaktadır.

2.10. Fikhî Gruplar ve İmam Sadık'ın Onlara Karşı Tavrı

Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra halk, bilmedikleri konularda sahabilere müracaat etmeye ve onlara danışmaya başladılar. Arap dilinin yapısı gereği Kur'an ve Sünnetin lafızlarının birden fazla mânaya gelebilecek bir muhtevada olması, vahiy tarihi boyunca nesh, tedric ve muktezay-ı hâle mutabakatın bir icabı olarak hikmetle teşekkül eden İslami talimatların yapısı ve sahabilerin aynı kavrayış seviyesinde olmamaları sonucu süreç içerisinde çeşitli mezhepler ortaya çıktı. Diğer yandan ilk dönemlerde yazı malzemesinin sınırlı oluşu, özellikle de Kur'an ayetleriyle karışabilme endişesinden dolayı Hz. Peygamberin hadis kitabesini yasaklamasından dolayı, Peygamberin tüm sünnetine vâkıf olmak ve onunla amel etmek mümkün olmamış, en azından sınırlı kalmıştır. Tabiatıyla Sahabiler bu sorunu aşmak için re'y ve kıyasa başvurmuşlardır. Böylece sahabiler döneminde re'y ve kıyas kullanımı yaygınlaşmıştır. Özellikle ikinci halife (Hz. Ömer) diğer sahabilerden daha çok re'y ve kıyasa başvurmuştur. Farklı beldelere gönderdiği memurlarına yargılama ve fetva konusunda kitap ve sünnette bulamadıkları takdirde, re'y ve kıyasa başvurmalarını tavsiye etmiştir. Bir beldeye memur olarak gönderdiği Kadı Şureyh'e de aynı tavsiyelerde bulunmuştur. (İbn Kayyim, 1987; Hudari Bek, 2013; Haşim Maruf, 1990)

İçtihat ve kıyasın yaygınlaştığı bir dönemde İmam da Irak'ta kendi mezhebini kurma yolunda çalışmalar yapıyordu. Zira kendisini destekleyenlerin kahir ekseriyeti Irak'ta bulunuyordu. Irak'ta aynı dönemde Ebû Hanife de rey mektebinin kurucuları arasında yer alıyordu. (Haşim Maruf, 1990) İmam Sadık, Müslüman ümmetin kitap ve sünnetin hüküm koyduğu konularda bunların hilafına hareket eden içtihat ve kıyas ehline karşı durması ve o yöne meyletmemesi için elinden geldiği kadar çaba sarf ediyor, ümmetin Hz. Peygamber (s.a.v)'in Ehlibeyt yoluyla gelen sünnetinden başka bir kaynağa güvenmemesini ve sadece onlara yönelmelerini tavsiye ediyordu. O, Hz. Peygamber'in gerçek varisleri olarak Ehlibeyti görüyor ve onların fikhî görüşlerini yaymağa çalışıyordu. Bu çalışmalar neticesinde Hz. Peygamber'in hadisleri ve İmam Sadık'ın kendi içtihatları doğrultusunda Şîî fikhî oluşuyor ve Şîî mezhebini temelleri atılmış oluyordu. İmam bu konuda şöyle diyor: "Ey benim Şîî dostlarım! Allah'ın Resulü ve onun sünnetine sarılınız. Ehlibeyt imamların eserlerinden yararlanınız." (Kuleyni, 1990)

İmam öğrencilerinden, seçkin ve uzman fakihlere kendi öğreti ve içtihatlarını öğretmek suretiyle Ehlibeyt fikhinin diğer nesillere aktarılmasını sağlamaya çalışıyordu. İmamın seçkin öğrencileri arasında Zurare, Ebu Basir Muradî, Muhammed b. Müslim ve Bureyd b. Muaviye İclî gibi isimleri zikretmek mümkündür. Ayrıca İmam Sadık Şîî bilimsel ve kültürel mirasını korumak için, öğrencilerini sürekli hadisleri yazmaya teşvik eder ve şöyle derdi: "İnsan kalbi yazıyla güvenilirlik bulur. Yazınız, çünkü yazmadıkça ezberleyemezsiniz." (Kuleyni, 1990)

İmam Sadık, re'y ve kıyas mezhebi karşısında güçlü bir karşı tavır takınarak, kültürel faaliyetlerinin çoğunu bu re'y ve kıyas ehline karşı çıkmaya yoğunlaştırıyor ve mümkün olduğu kadar re'y ve kıyas ehlinin, kendi fikirlerini üzerine bina ettikleri delillerini eleştiriyordu (Mekki, 2014)

İmam tüm hükmün Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetinde var olduğunu söyleyip, insanları bu iki kaynağa yönlendirmeye çalışıyordu. İmam, bu fikri hangi kaynağa dayanarak ortaya attığını soran kimselere şöyle cevap veriyordu: "Allah'ın kitabına dayanarak." "Peki Allah'ın kitabında bulunmaz ise nasıl olacak?" diye soranlara da şöyle cevap veriyordu: "Peygamberin sünnetine dayanarak." "Peki orada da öyle bir hüküm yoksa nasıl olacak?" diyenlere de "Kitaba ve sünnete dayanmayan hiçbir şey yoktur" (Kuleyni, 1990) diye cevap veriyordu.

Ebû Hanîfe, re'ý ve kıyas mezhebi kurucularının önde gelen liderlerinden biridir (Askeri, Bty.) ve içtihadı dayandırmakta diğerlerinden daha önde bulunuyordu. İmam, re'ý konusunda defalarca onunla tartışmaya girmiştir. Kıyasa ve re'ý'e başvurmanın İslamî hükümlerin fetvalarla yer değiştirmesine sebep olabileceğini öne sürmüştür. Dolayısıyla İmam, arkadaşlarını re'ý ve kıyas ehlinden sakınmalarını söyleyip onlardan etkilenmekten sakındırmıştır. (Ebu Nuaym, 1932; Mağribi, 1988)

2.11. İmam Sadık'a Ait Eserler

İmam Sadık'a nispet edilen eserlerin, sayıları ve adları hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. İmamın kelim, tevhit, fıkıh, ahlak ve özellikle tefsirle ilgili görüşleri o kadar fazladır ki bunları tespit etmek için hadis kitaplarına ve birçok kaynak kitaba başvurmak gerekir. Burada, özellikle öne çıkan bazı eserlerinin adları şöyledir.

Cafer Sadık'ın yüzlerce kitap ve risâle yazdığı ileri sürülmektedir. Bunların büyük bir kısmının ona nisbeti şüpheli olup yaşadığı dönem, çevresi, ilmî ve dinî şahsiyeti dikkate alınırca bilhassa kimya ve cefr gibi konulara dair kitapların onun telifleri olması imkânsız gibidir. Bu konuda hayli müsamahakâr olanlar bile Cafer'in bu alanlarda eser yazıp yazmadığının bilinmediğini söylemektedirler (Sezgin, 2010, IV, 129-130). Aslında Cafer'in öğrencisi olduğunu söyleyen ve onu söz konusu ilimlerde otorite kabul eden Câbir b. Hayyân'ın bu ilimlerle ilgili bir tek eserinin bile adını zikretmemesi, bu eserler üzerindeki tereddütleri daha da arttırmıştır.

Cafer Sadık'ın zamanımıza ulaşan eserleri şunlardır:

1. Misbâhu's-şerî'a ve miftâhu'l-hakika. Cafer es-Sadık'ın dinî ve ahlâkî muhtevallı sözlerinin 100 babda ele alındığı bu eserin çeşitli yazma nüshaları British Museum'da, Meşhed ve Haydarâbâd Osmâniye Üniversitesi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kitap Delhi (1856), Tebriz (1278) ve Tahran'da (1314) yayımlanmış, ayrıca Farsça tercüme ve şerhiyle birlikte Hasan el-Mustafavî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1363 hş.).
2. Tefsîrü'l-Kur'an. En eski nüshası hicrî X. asra ait olan bu eserin Bankipûr, Bohâr ve Aligarh kütüphanelerinde yazmaları mevcuttur.
3. Kitâbü'l-Cefr. el-Hâfiye fi'l-cefr, el-Hâfiye fi 'ilmi'l-hurûf veya el-Hâfiye adlarıyla da anılan eserin yazma nüshaları British Museum'da, İskenderiye el-Mektebetü'l-belediyye, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye (Tal'at), Süleymaniye (Cârullah) ve Köprülü kütüphanelerinde bulunmaktadır.
4. İhtilâcü'l-a'zâ'. İnsan organlarındaki titremeler ve bunların sebep olduğu hastalıklardan bahseden eserin yazma nüshaları Berlin Staatsbibliothek ile Gotha, Topkapı (III. Ahmed) ve Kastamonu kütüphanelerinde mevcuttur.
5. Heyâkilü'n-nûr (es-Seb'a). Tılsımdan bahseden bu eserin iki nüshası Bibliothèque Nationale ve Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.
6. Esrârü'l-vahy. Hicrî X ve XIII. yüzyılda istinsah edilen iki yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hamidiye ve Hasan Hüsnü Paşa) bulunan küçük bir risâledir.
7. Havâssü'l-Kur'ânî'l-'azîm. Hicrî IV ve XI. yüzyılda istinsah edilmiş nüshalarının bulunduğu bilinen risâlenin bir yazması Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'dedir.
8. Kitâbü't-Tevhîd ve'l-ihlîlce. Mufaddal b. Ömer'den rivayet edilen bu eser Tevhîdü'l-Mufaddal diye de anılır. Meşhed, Tebriz ve Kâzimiye kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunan eser, Kitâbü't-Tevhîd ve'l-edille ve't-tedbîr adıyla 1329'da İstanbul'da basılmış, Fahreddin et-Türkistânî tarafından 1065'te (1654) Farsça'ya çevrilmiştir.
9. Risâletü'l-vesâyâ ve'l-fusûl. Kimya ile ilgili olup Risâle fi 'ilmi's-sinâ'a ve'l-haceri'l-mükerrerem olarak da bilinir. Nuruosmaniye, Râmpûr ve Halep kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan risâle Almanca tercümesiyle birlikte J. Ruska tarafından neşredilmiştir (Heidelberg 1924).
10. Du'â'ü'l-cevşen. Birkaç varak hacmindeki risâlenin hicrî XI. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır (bu eserler hakkında daha geniş bilgi için bk. Sezgin, I, 529-530).

Bunların dışında Menâfi'u süveri'l-Kur'an, Kitâb fi isbâti's-sânî', Es'ile 'ani'n-nebî, Münâzaratü's-Sadık fi't-tafzîl beyne Ebî Bekir ve 'Alî, el-Ed'iyetü'l-üsbü'yye, Du'â', Kitâbü's-Sirât, Hırz, el-Hikemü'l-Ca'feriyye, Risâle fi'l-kimyâ', Ta'rifü tedbîri'l-hacer, el-Edille 'ale'l-halk ve't-tedbîr, Risâle fi fazli'l-Hacer ve Mûsâ, İhtiyârâtü'l-eyyâm ve's-şühûr, Mahmûdâtü'l-eyyâm, Cedvel fi mezhebi's-sinîn ve's-şühûr ve'l-eyyâm, Melhame, el-Kur'a, Risâletü'l-fe'l, Sirâcü'z-zulme ve es-Silkü'n-nâdır gibi eserler Cafer es-Sadık'a nisbet edilmektedir (geniş bilgi için bk. Brockelmann, GAL Suppl., I, 104; Sezgin, I, 528-531; Muhsin el-Emîn, I, 668-669).

Cafer es-Sadık hakkında yazılmış çok sayıda monografiden bazıları şunlardır: Meclisî, Târîhu'l-İmâm Ca'fer es-Sadık (Bihârü'l-envâr, Beyrut 1403/1983, XLVII. cilt içinde); Ahbârü'l-İmâm Ca'fer es-Sadık ma'a'l-Mansûr (Zâhiriyye Ktp., Mecmua, nr. 98/18); J. F. Ruska, Arabische Alchemisten II (Heidelberg 1924); Muhammed Yahyâ el-Hâşimî, el-İmâmü's-Sadık mühlümü'l-kimyâ' (Halep 1959); Abdülazîz Seyyidülehl, Ca'fer b. Muhammed (Beyrut 1954); Muhammed Ebû Zehre, el-İmâm es-Sadık: Hayâtühû ve 'asrühû-ârâ'ühû ve fikhüh (Kahire, ts.); Muhammed

el-Halîlî, Tıbbü'l-İmâm es-Sadık (Necef 1385/1966); Abdülhalîm el-Cündî, el-İmâm Ca'fer es-Sadık (Kahire 1986). (<https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-es-sadik>)

1-“Risale-i Abdullah b. Nacaşî”, Bu eser, Ahvaz valisi ismiyle ünlenen Necaşî'ye yazdığı bir metuptur. (Sadr, Seyyid Hasan, Kum 1438)

2-“Tevhit Risalesi”, Mufaddal b. Ömer tarafından rivayet edildiğinden dolayı “Tevhîd-i Mufaddal” ismiyle tanınmıştır. Bu risalede Allah'ın ispatı ve Dehriyeler'in reddi konusu ele alınmıştır. Risalenin tümü Bihâru'l-Envâr adlı eserde mevcuttur. (Meclisi, 1983)

3-Risâle-i Ehililcehl, bu risâle Mufaddal b. Ömer tarafından rivayet edilmiş olup aynen Bihâru'l-Envâr edlî eserinde mevcuttur. Kitap İmam Sadık ve Hintli bir hekim arasındaki Allah ve tevhid konusundaki tartışmayı ele almaktadır. (Meclisi, 1983)

4-“Tuhefu'l-Ukûl” Bu eser imamın vasiyetleri ve hikmetli sözlerini içermektedir. (İbn Şu'be, 2003)

5-“Misbâhu's-Şerî'a ve Miftâhu'l-Hakîka” Bu kitap İmam Sadık'ın dinî ve ahlâkî muhtevallî sözlerinin yüz babda ele alındığı bir eser olup, bunun çeşitli yazma nüshaları mevcuttur. Eser, Seyyit b. Tavûs, Şehit Sani, İbn Fahd Hallî, Feyzî Kaşânî, Bahrânî, Muhakik Nerakî gibi âlimler tarafından muteber ve güvenilir bulunmuştur. (Emin, Seyyid Muhsin, 2013)

Seyyit b. Tavûs kitapla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “İmam Sadık'ın “Misbâhu's-Şerî'a ve Miftâhu'l-Hakîka” adlı kitabı her hakikat yolcusunun yanında bulunması gereken bir eserdir. Bu kitap, Yüce Allah'a giden yolu gösterme ve ona giden sırları deşifre etme bakımından çok önemli ve değerlidir.” (Tavus 1988) Eserin çeşitli yazma nüshaları British Museum, Meşhed ve Haydarabad Osmanîye Üniversitesi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kitap Delhi (1856), Tebriz (1278), Tahran'da (1314) yayımlanmış ayrıca Farsça tercüme ve şerhiyle birlikte Hasan el-Mustafavî tarafından neşredilmiştir. (Öz, 3/VII) Ancak kitabın İmam Sadık'a nisbet edilmesinde ciddi şüphe bulunmaktadır. (Kadızaade, 8/106)

Kitabın giriş bölümlerinde “Kâle Sadık/Sadık söyle dedi” ifadesinin kullanılması kitabın İmam Sadık'a ait olmadığı fikrini uyandırmaktadır. Zira o dönemde müellifler kendi isimlerini içeren bu ifadeyi kullanmazlardı. Bundan kitabın başkaları tarafından imam Sadık'a nispet edilerek yazıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan kitapta bulunan hadislerin yöntem ve usul bakımından İmamın diğer eserleri ve sözleriyle benzerlik taşımamaktadır. (Kadızaade, 8/106)

Türk araştırmacı Yunus Emre Gördük, tefsirin çeşitli kütüphanelerde bulunan yazma nüshalarını bir doktora tezi olarak ele alıp karşılaştırmış ve tefsiri çeşitli yönlerden tahlil etmiştir. (Gördük, 2010)

3. İMAM SADIK'IN TEFSİRİ VE TEFSİR METODU

Şüphesiz, Hz. Peygamber (sav.) Yüce Allah'ın insanları Kur'an-ı Kerim'in öğretileriyle eğitmesi, ilahi kural ve öğretilerin kitabını, hikmetini, açıklamasını ve yorumunu öğretmeyi seçtiği ilk müfessirdir. Hz. Peygamber'den sonra, imamlar Sakaleyn hadisine dayanarak onun bilgi vârisleri ve Yüce Rabbin seçilmişleri olarak Kur'an ayetlerinin tefsiri ve açıklamaları hakkında hüccet sayılmışlardır.

İmamlar döneminde İmam Bakır ve İmam Cafer-i Sadık özel öneme sahiptirler. Zira bu iki imam dönemi İslam'ın kurallarını ve Kur'an öğretilerini yaymak ve açıklamak için daha iyi bir ortama sahipti. İmam Sadık döneminde, II. yüzyılın 3. on yılında Emevîlerin yok oluşu ve Abbasîlerin yükselişinden dolayı siyasi, sosyal ve kültürel faktörler, İmam için sınırlı bir özgürlüğe sebep olmuştur. Bu kısa fırsatta tefsir, içtihat, hadis ve Şîî öğretileri o kadar yerleşik hale geldi ki, Şîî Mezhebi, Caferî adıyla da anılmış oldu. İmam, ilâhî emirleri açıklamak için Kur'an-ı Kerim'den, Hz. Peygamber'in sünnetinden ve Ehlibeytten alıntı yaparak, zaman zaman farklı mezheplerin takipçileri ile tartışmalarda bulunmuştur. (Emin, Seyyid Muhsin, 2013) Bu yüzden Şîî mezhebinde kabul gören hadislerinin çoğu İmam Sadık'ın rivayetlerinden oluşmaktadır.

3.1. Kur'an'ın Kur'anla Tefsiri

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim, ihtiva ettiği ayetlerin açıklama ve yorumlanmasında ilk ve en önemli kaynaktır. Zira mevcut ayetlerin bir kısmı diğer bir kısmının açıklaması ve tefsiri mahiyetindedir. Yüce Rabimiz Kur'an'ın bir beyan, yani müfessir olduğunu ifade için şöyle buyurmaktadır: *وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ... (Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.)* (Nahl, 16/89) Kur'an, insanoğlu için zaruri olan maarif ve bilimlerin tümünü içermektedir. Kendi ayetlerini açıklar ve tefsir eder, bazı ayetler diğer ayetlerin tefsiridir.

Bu tefsir yönteminde ayetler, diğer ayetlerin gölgesinde tefekkür ve tedebbür ile açıklanır ve tefsiri yapılır. Bazı ayetler diğerine şahit tutulur ve Yüce Allah'ın gaye ve muradını tanımlamak için kaynak olarak alınır. (Tabatabai, 1988)

Bazen ayetler birbirine çok benzer, kelimeler neredeyse birbirinin aynıdır. Böylece aynı anlamda bir ayet diğerine şahitlik eder, onu tefsir eder. Bazı ayetler de kelime yapısı bakımından değil, içerik ve anlam bakımından

kullanılmıştır: 1- İnkâr (Yüce Allah'ı inkâr) etmek. 2- Kin beslemek. 3- Terk etmek. Burada özellikle Yüce Allah'ın emrini terk etmek anlamındadır. 4- Nimeti inkâr etmek. 5- Gerçeği örtmek, gizlemek.

İnkâr anlamında olan küfür iki kısımdır: a-Cehaletten dolayı inkâr, b- Bilgili ve bilinçli inkâr. (Kumi, 2013)

Cehaletten dolayı inkâr edenler hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur: وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir. Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok.” (Casiye, 24) Bir başka ayette de şöyle buyrulur: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ “İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.” (Bakara, 2/6)

b- Bilinçli inkâr edenler hakkında ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ” *“Onlara Allah katından ellerindeki (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'an) kendilerine ulaşınca onu inkâr ettiler.”* (Bakara, 2/89)

Bilinçli inkârcılar hakkında bir başka ayette de şöyle buyurulmaktadır: ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا *“Sonra kıyamet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız.”* (Ankebut, 25)

Bilinçli inkârcılığın bir çeşidi de Allah'ın emirlerini yerine getirmemek, bilerek onu terk etmektir. (Kumi, 2013) Bunlar hakkında da Yüce Allah, “O evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.” (Al-i İmran, 3/93)

3.3. Mücmel Ayetleri Açıklaması ve Beyanı

Kur'an Kerim'de, tafsilâtlı olarak beyan edilmemiş müphem ifadeler, anlamı kapalı gibi görünen ayetler vardır ki, bunlara mücmel denir. Bunların dışında kalan ve mânası açıkça anlaşılabilen ayetlere de mübeyyen denir. İmam Sadık, tefsir yönteminde bu mücmel ayetlerin açıklamasını mübeyyen ayetlerle yapmıştır. Mesela, “Onlara Allah katından ellerindeki (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken, şimdi bilip tanıdıkları (Kur'an) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler Allah'ın laneti böyle inkârcıların üzerindedir” (Bakara, 2/89) ayetinde “bilinçli kâfirlik edenler”den kasıt kimdir? Bu konuda mübhemlik vardır. İmam Sadık, bu mübhemliği şu şekilde (Kumi, 2013) açıklamaktadır:

Harîz b. Abdullah es-Sicistânî'nin İmam Sadık'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Bu ayet Yahudiler ve Hıristiyanlar hakkında nazil olmuştur. (Kumi, 2013) Ayetin meali şöyledir: *“Onlara Allah katından ellerindeki (yani Tevrat ve İncil) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken, şimdi bilip tanıdıkları (Kur'an) kendilerine ulaşınca onu inkâr ettiler...”* Zira Tevrat, Zebur ve İncil'de Hz. Muhammed'in (s.a.v) sıfatı ve onun ashabının sıfatları, Peygamberliğe ulaşması ve hicretine işaret edilmiştir. Bu ayeti, Yüce Allah Fetih Suresi'ndeki şu ayetiyle açıklamaktadır: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ *“O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lutf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Yüzlerinde secdenin tesiri görülür. Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir.”* (Fetih, 48/29)

3.4. Nasih ve Mensuh Ayetleri Açıklaması

Nasih ve mensûh konusu Kur'an-ı Kerim'de ayetlerin anlamlandırılmasında ve yorumlanmasında büyük etkisi olan önemli konulardan biridir. Özellikle Ehlîbeyt rivayetlerinde Kur'an'ın hükümlerini anlamakta nasih ve mensûh ayetlerin bilinmesine vurgu yapılmaktadır. (Ayyaşi, 2016)

Ebu Abdurrahman es-Sülemi şöyle diyor: “Hz. Ali (r.a), kadıllardan biriyle görüştüğü sırada ona, “Nasih ve mensûh ayetlerden haberin var mı? Onları biliyor musun?” diye sordu. Kadı kendisine cevaben “Hayır bilmiyorum” dedi. Hz. Ali, “O zaman hem kendini hem de başkalarını helâk ettiniz” dedi. (Ayyaşi, 2016)

Başka bir rivayette İmam Sadık, nasih ve mensûh ayetleri tanıma zorunluluğuna ve İlahi hükümlerin buna göre düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. İmamla Ebû Hanife arasında şöyle bir diyalog geçtiği rivayet edilmektedir: İmam, Ebu Hanife'ye, “Sana Irak halkının fakihî diyorlar, ne dersin?” diye sorunca Ebu Hanife, “Evet bu doğru” diye cevap verdi. İmam, “Peki, nasıl ve neye dayanarak fetva veriyorsun” diye sordu? Ebû Hanife, “Yüce Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamberin sünnetine dayanarak” diye cevap verdi. İmam, tekrar Ebû Hanife'ye dönerek sordu: “Peki sen Allah'ın kitabını ve onun içindeki nasih ve mensuh ayetleri iyice biliyor musun?” Ebu Hanife, “Evet biliyorum” diye cevap verdi. (İbn Babebeh, 1999) Bunun üzerine İmam, “Ey Ebu Hanife! Yazıklar olsun sana. Sen yalnız Kur'an'ın kendilerine indiği sahabenin (ehl-i Kur'an'ın) bileceği şeyleri bildiğini iddia ediyorsun. Oysa bunu sadece sahabe bilir ve özellikle de Hz. Peygamber'in nesli olan Ehlîbeyt bilebilir” dedi. (Ayyaşi, 2016)

Rivayet edildiğine İmam Sadık, nasih ve mensuhu şöyle tanımlamıştır:

A-Nasih, sabit olandır, mensuh hükmü kaldırılmış olandır. (Merkezüssakafe, 2014)

B-Mesade b Sadaka diyor ki: İmam Sadık`tan nasih-mensûh ile muhkem ve müteşâbihin ne olduğunu sorduk. Bize şöyle dedi: Nasih sabittir, onunla amel edilir, mensûh daha önce amel edilen ayettir, sonradan inen diğer ayet onun hükmünü ortadan kaldırır. (Marifet, 2002)

İmam Sadık`ın tefsir metodunun özelliklerinden biri de nasih ve mensûh ayetlerin açıklamasıdır. Bu da genel olarak Kur`an`ı Kur`ânla açıklama yöntemlerinden sayılır.

Müfessirlerin ve İslam âlimlerine göre neshin birçok mânası vardır. İslam`ın başlangıcında bazı sahabeler, bir ayetin zahiri lafzının diğer bir ayete muhalif olmasını da mutlak mânada nesh olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden bazı ayetler arasındaki umum-husus veya mutlaklık-mukayyetlik noktasındaki ihtilaf da nesh olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden nasih-mensuh ayetlerin sayısı konusunda tefsir usulü âlimleri arasında ihtilaf vardır. Sonraki asırlarda âlimler nesh, tahsis ve takyit arasındaki farkı net olarak ayırmaya çalıştılar. (Ayyaşi, 2016)

Ehlibeytten gelen bir rivayete göre neshin daha geniş bir anlamı var. Bu rivayete göre nesh, âlimlerin ıstılahındaki mânaya gelmiyor. Zira onlara göre nesh, sabit dini ahkâmdan bir hükmün belli zaman ve süre sonra geçersiz olmasıdır.

Konu ile ilgili olarak Ebu Basir şunu anlatmaktadır: İmam Sadık`a, *إذا ناجيتم الرسول فقدموا بين يدي نجوبكم صدقة* “Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin” (Mücadele, 12) ayetiyle ilgili soru sordum. O da bana şöyle cevap verdi: Bu ayet bir sonraki *ءاشفقتم ان تقدموا بين يدي نجوبكم صدقات* “Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapmadınız. Allah da sizi bağışladı...” (Mücadele, 58/13) şeklindeki ayetle neshedilmiştir.

3.5. Muhkem Ayetleri Müteşabih Ayetlere Hamletmek

Kur`an ayetleri muhkem ve müteşabih olmak üzere iki kısma ayrılır. Konu hakkında Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Sana kitabı indiren O`dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu te`vil etmek için ondaki müteşabihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te`vilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler derler ki: ‘Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır.’ (Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.” (Al-i İmran, 3/102)

İmama göre muhkemler, mânaları açık olan ayetlerdir. Muhkem ifadesi, açık ve kesin olarak hüküm veren ayetleri nitelendirmek için kullanılmıştır. Müteşabih adı verilen bazı ayetler ise yoruma açık ayetlerdir. Böylece müteşabih ayetlerin, şüpheyi gidermek için muhkem ayetlere irca edilerek doğru anlaşılmasıdır. (Tabatabai, 2000)

İmama göre Hüd Sûresi`nin birinci ayetinde geçen muhkem kelimesinin anlamı ile Al-i İmran Suresi`nde geçen muhkemin anlamları farklıdır. Hud Suresi`nde kitabın tümünün muhkem olduğuna işaret edilirken Al-i İmran Suresi`ndeki muhkem, müteşabih karşılığında kullanılmıştır. Bu nedenle denilebilir ki, gerçekte tüm ilahi ayetler muhkemdirler. Zümer Suresi`ndeki müteşabih ile Al-i İmran Suresi`ndeki müteşabih kelimesinin anlamları da farklılık arz eder. Zümer Suresi`nde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi.*” (Zümer, 39/23)

Allame Tabatabaî bu ayetle ilgili şöyle demektedir: İşbu teşbih, muhkem karşıtı olarak bilinen diğer müteşabihten farklıdır. Bu teşbihte kitabın tüm ayetleri hak yoluna rehberlik, hidayet ve gerçeği beyan etme bakımından muhkem sayılır. Muhkem karşıtı olarak kullanılan müteşabih, dinleyiciye amacı belli olmayan ve dinleyenin duyduğu an anlam çıkarmada ve kavramada zorluk çektiği ayetlerdir. (Tabatabai, 1988)

Abdullah bin Sinan şöyle diyor: Ebu Abdullah`tan, Kur`an ile Furkan kelimelerinin farkını sordum. Bana şöyle dedi: “Kur`an tamamen kitaptır... Furkan ise amel edilen muhkemdir, bütün muhkemler Furkan`dır.” (Ayyaşi, 2016)

Vehb b. Hafs diyor ki: İmam Sadık`tan (rh.a) duydum, o, şöyle diyordu. “Muhkem ayetler hakkında imanımız var ve amel ederiz, lakin müteşabih ayetlere imanımız var, ama amel etmeyiz.” (Saffar Kumi, 1983; Ayyaşi, 2016)

Müteşabih konusunda Ehlibeytin çeşitli beyanlarından şöyle bir anlam çıkmaktadır: “Kur`andaki müteşabih ayetlerin hiçbir şekilde anlaşılamayacağı gibi anlayış söz konusu değildir. Her ayet kendi anlamını ortaya koymada bağımsız olmazsa, diğer müteşabih veya muhkem ayetlerle anlaşılacaktır. Bu da müteşabihi muhkeme irca etmektir.” (Tabatabai, 2000) Muhkem, belirli olduğu için onunla amel edilebilir, ama müteşabih belirgin olmadığından ve ihtimal ve karışıklığa açık olduğundan, ayrıca karine ve açıklama gerektiğinden, bilginler tarafından açıklanmadıkça amel edilemez. (Ayyaşi, 2016)

Ehlibeytin tefsir yöntemlerinden biri Kur`an-ı Kerim`deki müteşabih ayetlerin açıklanması ve yorumlanmasıdır ki bu, muhkem ayetlere irca ile yapılır. Bu da Kur`anı Kur`an ile tefsir yöntemlerinden biridir.

Burada İmam'ın müteşabih ayetleri yorumlamasına, “Bizi öfkelenince onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük” (Zuhruf, 55) şeklindeki ayeti örnek verebiliriz. İmam Sadık (rh.a) bu ayeti şu şekilde açıklamaktadır: “Yüce Allah bizim gibi üzgün olmaz, bizim gibi öfkelenmez, ama kendi dost ve evliyası için üzülür, öfkelenir veya hoşnut olur. Allah onların hoşnutluğunu kendi hoşnutluğu ve üzülmelerini kendi üzülmeleri ile nitelendirmiştir. Zira, onları davet ederek kendilerine rehberlik yapmış ve şöyle buyurmuştur: “Kim arkadaşşıma ve evliyaya hakaret ederse, benimle savaşmak için yükselir ve beni savaşa çağırır.” “Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince, seni onlara bekçi olarak göndermedik.” (Nisa, 4/80) Keza, “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir.” (Fetih, 48/10)

İmam bu şekilde müteşabih olan Zuhruf Suresi 55. ayetini, Nisa Suresi 80. ayet ve Fetih Suresi 10. ayete irca ederek yorumlamış ve tefsir etmiştir. İmam'ın burada iki ayete işaret etmesi, şununla ilgilidir: Resûlullah'a itaat, ona verilen söz ve biat, Allah ile biat gibidir. Bundan dolayı Resûlullah'ın hoşnutluğu ve gazabı, Allah'ın üzülmeleri demek değildir, belki Allah'ın hoşnutluğu ve gazabı niteliğindedir. (Ayyaşı, 2016)

3.6. Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri

Kur'an-ı Kerim, ilahi ayetlerin yorumlanmasında ilk ve en önemli kaynaktır ve tüm ilahi öğretileri kendisi açıklar ve yorumlar. Kur'an-ı Kerim'den sonra masum Ehlîbeytin, ilahi ayetlerin yorumlanmasında özel bir yeri vardır.

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessiri Allah'ın peygamberi (s.a.v)'dir. Zira Kur'anın şahitlik ettiği gibi O, ilahi kitabın müfessiri ve açıklayıcısıdır. “O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.” (Nahl, 16/44)

Hiz. Peygamber (s.a.v)'den nakledilen tevatür derecesindeki Sakaleyn hadisi buna delildir. Sakaleyn hadisine göre Hiz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuştur: “Ben sizin aranızda iki paha biçilmez emanet bırakıyorum. Onlar, Allah'ın kitabı olan Kur'an ve Ehlîbeytimdir. Bu ikisinden birine sarılmak diğerini terk etmek gibidir ve ikisine sarılmak şüphesi kurtuluşa ve zulmetten kurtulmağa neden olur.”

İmamiye'ye göre masumların sünneti; söz, fiil ve takrirleri sayesinde ki, ilahi hükümler ve dini hükümler ortaya çıkmıştır. Peygamberin sünneti onlar tarafından nakledilmiş ve onun içtihatları bunlar sayesinde bilinmiştir. (Meşkini, 1996)

Ehlîbeyt tarafından söylenen rivayetler ve verilen fetvalar Allah Resulünün sözleridir. (Askeri, 2/301) İmam Sadık (rh.a) da “Ehlîbeytin hadisleri Resulullah'ın hadisleri ile aynıdır” diyerek şunları söylemiştir: “Benim hadisim, babamın hadisidir, babamın hadisi, büyük babamın hadisi, büyük babamın hadisi, Hüseyin'in hadisi, Hüseyin'in hadisi Hasan'ın hadisi ve Hasan'ın hadisi Emire'l-Müminin Ali'nin hadisidir, Ali'nin hadisi Allah Resulünün hadisidir ve Allah Resulünün hadisi Allah'ın sözü ve kelimeleridir.” (Kuleyni, 1990)

Böylece Ehlîbeyt birikimi Resulullah'a dayanıp, onun bilgisinin bir devamı niteliğindedir. Dolayısıyla İmam Sadık (rh.a) peygamberlik geleneğini canlandırarak, bu yola devam etti ve Ehlîbeytin eserlerini rivayet etmeye çalıştı. (Kindi, 1414)

İmam Sadık geleneğine bağlı olanlara göre, Sünniler, Sakaleyn hadisindeki ehlibeyti görmezden geldikleri için ve hadis yazma yasağından dolayı, Sünnet alanında nass (metin) ve rivayet yetersizliğiyle karşılaştılar ve sorunu gidermek için yüzlerini sahabe ve tâbiin rivayetlerinde çevirdiler. Böylece Allah Resulünün ve Ehlîbeytin sünnetinden mahrum kaldılar. Nitekim İmam Sadık, Sünnilerden gelen rivayetlerin zayıf olduğunu söylemektedir: “Sünni âlimler ve fakihler yani insanların ihtiyaçları olan fıkıh ve dini hususlarda istinbatta bulunanlar gerçekte Allah Resulünün verdiği bilgilerden mahrumdurlar. Allah Resulünden kendilerine bu hususta bilgi verilmemiştir.” (Ayyaşı 1988)

İmam Sadık, genellikle Kur'an Kerim'in ayetlerini yorumlama ve tefsirinde Hiz. Peygamberin ve kendi atalarının rivayetlerine ve sünnetine istinat etmiştir. Bunun nedeni İmamın muhataplarına karşı Allah resulü ve Ehlîbeyt rivayetlerinin hakikat olduğunu vurgulamaktı. Konuyla ilgili olarak İmam Sadık şunları (Kuleyni, 1990) söylemektedir:

“Biz Ehlîbeytte öyle bir şey bulunur ki, o şey sayesinde insanlara ihtiyacımız yoktur, ama insanların bize ihtiyaçları vardır. Bizde Allah'ın Resulü tarafından imla edilen kitap bulunur ki, onu Ali kaleme almıştır. Onda tüm helal ve haramlar bulunur. Bu konuda İmam Bakır'dan Allah Resulüne isnad edilen rivayetlerden bazı örnekler nakledilmektedir:

Ebu Basir diyor ki; İmam Sadık'a, “Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygambere götürün” (Nisa, 4/59) ayetini sorduğumda, İmam bana, “Bu ayet Hiz. Ali, oğlu Hasan ve Hüseyin (rh.a) hakkında nazil olmuştur” diye cevap verdi. Ben kendisine tekrar sordum: “İnsanlar, ‘neden Ali ve Ehlîbeyt isimleri Kur'anda zikredilmemiştir?’ diye soruyorlar.” İmam Sadık (rh.a) şöyle cevap verdi: “Namaz Allah'ın Resulüne nazil edilmiş, ama kaç rekât olduğunu belirlememiş. Keza zekâtla ilgili ayet ona nazil oldu, ama Allah onun miktarını da

belirlemedi, Hz. Peygamber onu tefsir etti. Hac farz kılındı, ama yedi defa tavaf etmeyi söylemedi, peygamber onu tefsir etti ve “Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü’l-emre de!” (Nisa, 4/59) ayetini nazil etti. Bu ayet Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin hakkında nazil olmuştur. Ayrıca kendisinden nakledilen diğer bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Size çok değerli iki şeyi miras olarak bırakıyorum. Onlara sıkı sıkıya sarıldığınız müddetçe asla dalâlete düşmeyeceksiniz. Ben, cennet pınarı kenarında siz bana varana kadar, Yüce Allah’tan istedim ki bu ikisinin arasında ayrılık olmasın. Ehlibeyte bir şey öğretmeyin, zira onlar sizden daha bilgindirler, Ehlibeyt doğru yoldan ayrılmaz ve sizleri yanlışla sürüklemeler.” (İbn Hanbel, 1996)

Eğer Hz. peygamber susup Ehlibeyti tanıtmıyorsa, bütün insanlar kendilerinin peygamberin Ehlibeyt olduğunu iddia ederlerdi. Yüce Allah da kitabında şöyle buyurmuştur: “Ey Ehlibeyt (ey peygamberin ev halkı), Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” (Ahzab, 33/33)

Onun Ehlibeyti Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma’dır. Ümmü Seleme’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “İslam peygamberi evinde sırtında abası olduğu halde, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma’yı abasının altına toplayarak şöyle dedi: “Ey Ehlibeytim! Allah sizden günahı gidermek ve sizi tertemiz kılmak istiyor.” (Huveyzi, 2001)

4. SONUÇ

İmam Cafer Sadık, hem Şîa’nın hem de Sünni mezheplerin ortak değeri olan bir şahsiyettir. İmam Sadık’tan ders alan yüzlerce İslam uleması vardır: İmam Ebû Hanife, Mâlik b. Enes, Süfyan esSevrî ve Süfyan b. Uyeyne bunlardan birkaçıdır.

İmam Sadık, yaşadığı dönemdeki siyasi olaylara ve isyan hareketlerine katılmamış, her zaman sağduyunun ve müspet hareketi tavsiye etmiştir. Şîa, İmam’ın siyasi olaylardan uzak duruşunu takiiye ıstılahıyla açıklamıştır. Ehl-i Sünnet ise bu durumu, onun keskin basireti ve insanların selametini öncelemesi olarak yorumlamıştır.

İmam Sadık, kökleri geriye uzanan birçok siyasi ve itikadî fırkanın ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. İslam’a sokulmak istenen çeşitli bid’at görüşlerle hesaplaşma görevi de o dönemdeki İslam ümmetinin rehberi konumunda olan İmam Sadık’a düşmüştür.

İmam Sadık, hayatının büyük bölümünü Medîne’de, bir kısmını da Kûfe’de geçirdiği için Medîne tefsir ekolü ile Irak tefsir ekolünü birleştirmiş, bunu da babasından ve dedelerinden gelen ilmî tevârüsle taçlandırmıştır.

İmam Sadık’a isnat edilmiş, bir kısmını kısaca tanıttığımız birçok eser vardır. Bunlar çeşitli ilim dallarıyla ilgilidir; tefsir ile ilgili olan eserler bunların içinde önemli bir yer tutar.

Aşırı mezhepsel fikirlere rastlanmayan eserde, Ehl-i Beyt sevgisine yoğun vurgu yapılmasına rağmen Ehl-i Sünnete ve sahabîlere hiçbir şekilde dil uzatılmamış, hatta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında tebcil edici ifadeler kullanılmıştır. Dolayısıyla gerek Ehl-i Sünnet gerekse Şîa açısından, bu tefsirin uydurulmuş olduğu ihtimalini destekleyecek herhangi bir karineye rastlanmamıştır.

Kendisine isnad edilen tefsirin tümüyle İmam Sadık’a aidiyeti iddiası abartılı olur, çünkü muhtevasında farklı kişilerden rivayetler bulunmaktadır. Lakin İmam’a isnat edilen rivayetlerin hepsi değilse bile bir bölümünün gerçekten ona ait olması kuvvetle muhtemeldir. Eserde, küçük bir tasavvufî tefsir terimleri sözlüğü çıkacak kadar işârî tasavvufî kavramlarla ilgili açıklamalar vardır.

İmam Sadık’a isnat edilen bu tefsirle mukayese edildiğinde diğer işârî tefsirler arasında şaşırtıcı benzerlikler görülmüştür. Bu durum tefsirin mevsukiyeti bakımından yukarıda belirttiğimiz ihtimali kuvvetlendirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Askeri, (1315) Tefsirül-İmam Hasen el-Askeri, Tebriz
2. Askeri, (B.t.y) Murteza, Mealimül-Medreseteyn, Çeviri: Muhammed Cevat Keremi, Danişgede-i Usul-i Din, B.y.y.
3. Ayyaşi, (2016) Muhammed b. Mesud, Tefsirül-Ayyaşi, Çeviri: Abdullah Salihi, Zevilkurba Nşr, Tahran
4. Buhrani, (2010) Seyyid Haşim Süleyman, Tercüme-i Tefsiri Raviyil-Burhan, Çeviri: Rıza Nazımıyan ve Ark. Kitab-ı Subh, Tahran
5. Cafer b. Muhammed, (1979) Misbahuş-Şeria (Lil-İmam Cafer-i Sadık) Müessetül-İlmi Lilmatbuat, Beyrut
6. Gördük, Yunus Emre, (2010), İmam Cafer Sadık’a İsnat Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu (Harran Üniv. Sosyal Bil. Enst. Şanlıurfa, Basılmamış)
7. Hanbeli, İmad, (1986) Şezeratüz-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb, Daru İbn Kesir, Beyrut
8. Haydar Esed, (B.t.y) el-İmamüs-Sadık ve’l-Mezahibil Erbaa, Darül-Kütübil-İslamiye, Beyrut

9. Hudari Bek (2013), Muhammed, Tarihu't-Teşriil-İslami, Çeviri: Seyyid Haşim Musevi, İhsan Nşr, Tahran
10. Hur Âmili, (1988) Vesailü'ş-Şia, Tsh. Muhammed Razi, Müessesese-i Alibeyt, Beyrut
11. İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (1996) Müsnedül-İmam Ahmed b. Hanbel, Müessesetürisale, Beyrut
12. İbnü'l-Cevzi (2003) Abdurrahman b. Ali, Sıfatu's-Safve, Daru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut
13. Kindi, (1414) Ebu Sadık, Siretü Resulillah ve Ehli beytihi, 1. Baskı. Müessesese-i Belağ, B.y.y.
14. Kuleyni, (1990) Muhammed Yakub, Usulül-Kâfi, Çeviri: Seyyid Cevad Mustafavi, İslamiye Nşr, Tahran
15. Kumi, (2013) Ali b. İbrahim, Tefsirü Kumi, Çeviri: Cabir Rıdvani, Benizzehra Nşr, Tahran
16. Meclisi, (1983) Muhammed Bakır, Biharul-Envar, Daru İhyait-Türasil-Arabi, Beyrut
17. Merkezüssakafe (2014) ve'l-Maarifü'l Kur'ani, Ulümü'l-Kur'an Indel-Müfessirin, Müessesese-i Ferhengi Tibyan, Kum,
18. Mesudi, (1988) Ali b. Hüseyin, Murucüz-Zeheb ve Meadinül-Cevher, Darül-Hicre Nşr, Kum
19. Meşkini, (1996) Ali, Sünnet Dedr Nigah-ı Ehl-i Teşeyyu ve Tesennün, Fasilname-i Ulum-ı Hadis, Sayı 11, Kum
20. Müfidi, (2005) Muhammed b. Muhammed, el-İrşad fi Marifet-i hiccillahi ale'l-Ibad, Muhibbin Nşr, Kum
21. Nehcül-Belağa, (2001) Çeviri: Seyyid Cafer Şehidi, 22 Baskı, , İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, Tahran
22. Sadr, (1438) Seyyid Hasan, Te'sisüş-Şia, Müessesese-i Türasi'ş-Şia, Kum
23. Saduk, (2010) Muhammed b. Ali Babeveyh, et-Tevhid, Müessesese-i Neşr-i İslami, Kum
24. Şeyh Saduk, (1999) Muhammed b. Ali b. Babeveyh, İlelüş-Şerayi', Çeviri: Seyyid Muhammed Cevad Zihni Tahrani, Müminin Nşr, Tahran
25. Şeyh Saduk (2009), Muhammed b. Ali b. Babeveyh, Sıfat-ı Şia, Mescid-i Cemkeram, Kum
26. Tabatabai, (1988) Muhammed Hüseyin, Tercüme-i Tefsirül-Mizan, Çeviri: Nasır Mekarim Şirazi, Bünyad-i İlmi ve Ferhangiy-i Allame Tabatabai, Kum
27. Tabatabai, (2000) Muhammed Hüseyin, Kur'an Der İslam, 2. Baskı, Defter-i İntişarat-ı İslami, Kum
28. Tabressi, 1996, Ebul-Fadl b. Hüseyin, Tercüme-i Tefsir-i Cevamiul-Cami', Asitan-ı Kudüs Nşr, Meşhed,
29. Taberi, (2019) Muhammed b. Cerir, Tarihut-Taberi, (Tarihürüsül ve'l-Müluk), Çeviri: Ebul-Kasım Payende, Esatir Nşr, Tahran
30. Taberi, (1992) Muhammed b. Cerir, Delailül-Ümme, Bi'set Nşr, Kum
31. Tavus, (1988) Seyyid Radiyüddin, Ali b. Musa, el-Eman Min Ahtaril-Esfar vel-Ezman, Müessesese-i Alibeyt, Kum,
32. Yakubi, (1996) Ahmed b. İshak, Tarihu'l Yakubi, Daru Beyrut, Beyrut
33. Zehebi, (1976) Muhammed Hüseyin, et-Tefsir vel-Müfessirin, Darül-Erkam, Beyrut
34. Zehebi, (1990) Muhammed b. Ahmed, Tarihu-l-islam ve Vefeyatil-Meşahiri ve'l-A'lam, Darül-Kütübil-Arabi, Beyrut